

UDK 336.226.3

DOI: 10.7251/FIN1601007A

Dinka Antić*

PRETHODNO SAOPŠTENJE

Neutralnost – pretpostavka efikasnosti PDV sistema

Neutrality – assumption of the VAT system efficiency

Rezime

Neutralnost oporezivanja temelj je teorijskog koncepta poreza na dodanu vrijednost (PDV) u EU. Ujedno, predstavlja i sinonim za efikasnost sistema PDV-a u smislu eliminacije uticaja poreza na donošenje ekonomskih odluka. Nacionalni sistemi PDV-a u velikoj mjeri derogiraju teorijsku neutralnost PDV-a, čime ekonomske subjekte stavljaju u neravnopravan položaj na tržištu. Internacionalizacijom poslovanja kompanija na globalnom planu ukazala se potreba da se u okviru OECD kreiraju jedinstvene smjernice za kreiranje politike PDV-a koje bi trebalo da doprinesu eliminaciji distorzivnih segmenata nacionalnih PDV sistema. Na liniji OECD smjernica EU intenzivno radi na povećavanju stepena neutralnosti sistema PDV-a, simultano na dvije fronte – dogradnjom pravnog okvira PDV-a na nivou EU i obveznom primjenom opsežnog case law evropskog suda pravde u članicama.

Ključne riječi: PDV, načelo neutralnosti.

Abstract

The neutrality of taxation is the basis of the theoretical concept of value added tax (VAT) in the EU. It also represents a synonym for efficiency of the VAT system in the sense of eliminating the impact of taxes on economic decisions. National systems of VAT largely supercede theoretical neutrality of VAT, and thus economic entities placed in a disadvantageous position in the market. Business internationalization of companies has led to the need to create within the framework of the OECD unique guidelines for policy-VAT, which should contribute to the elimination of distorting segments of the national VAT system. On the line OECD guidelines the EU is working intensively on increasing the degree of neutrality of the VAT system, simultaneously on two fronts - upgrading the legal framework of VAT at EU level and must apply the extensive case law of the European Court of Justice in the States.

Keywords: VAT, the principle of neutrality

UVOD

Prilikom formuliranja poreske politike, fiskalne vlasti savremenih država, polazeći od standarda i načela oporezivanja, utvrđuju ciljeve poreske politike i procjenjuju efekte poreskih mjera na obveznike. U tom procesu se ogleda jedinstvo pozitivnog i normativnog pristupa javnim finansijama. Evolucijom ciljeva oporezivanja mijenjao se i značaj i sadržina načela oporezivanja. Jačanje uloge poreza u ekonomskoj politici i njihovog značaja za funkcioniranje države i zadovoljenja javnih potreba doveli su do promjena u poreskim sistemima država. Sa promjenom ciljeva države mijenjao se i

fokus oporezivanja, javljali su se novi oblici oporezivanja koji su potisnuli starije poreske oblike. Vremenom, ne samo da su nastajala nova načela, nego su i stara načela doživjela svoju transformaciju u skladu sa savremenim ciljevima i trendovima. To je sve uticalo i na promjenu redoslijeda načela po značaju za uspostavu efikasnog poreskog sistema. Fiskalni cilj oporezivanja, koji nalaže prikupljanje poreskih prihoda u obimu koji je dovoljan za zadovoljenje finansiranja države i ostalih javnih potreba, dugo je smatran primarnim ciljem oporezivanja. Tom cilju su se podređivala i načela oporezivanja, tako da je načelo izdašnosti poreza bilo jedno od najvažnijih načela koje je vodilo državu da uvodi izdašne poreze

* Šef Odjeljenja za makroekonomsku analizu Upravnog odbora UIO i docent na Fakultetu pravnih nauka Panevropskog univerziteta „Apeiron” Banjaluka.
E-mail: dinka.antic@uino.gov.ba

poput akciza, a u novije doba poreza na promet, poreza na dohodak i PDV-a. U međuvremenu, ciljevi oporezivanja su evoluirali, tako da fiskalni cilj nema više apsolutni primat. Pojavom koncepta socijalne države i jačanjem uloge države u privredi javili su se socijalni i ekonomski ciljevi, a u novije vrijeme i demografski, zdravstveni i ekološki. Isto tako, integracioni procesi i globalizacija su uticali na svojevrsnu regionalizaciju i globalizaciju ciljeva oporezivanja, a time i načela oporezivanja. Nacionalni sistemi PDV-a, s obzirom na dominantan značaj PDV-a u poreskim strukturama savremenih država, intenziviranjem globalne razmjene dobara i usluga postaju faktorom koji ugrožava efikasnost alokacije kapitala na globalnom nivou. Danas, u cilju jačanja globalne ekonomije bez prepreka kretanju dobara, usluga, kapitala i ljudi, razvijene države nastoje dogovoriti jedinstvene osnove globalnog PDV sistema koji će se temeljiti na primjeni načela neutralnosti PDV-a u odnosu na ekonomski položaj kompanija na tržištu. Pri tome se ističe zahtjev da se načelo neutralnosti PDV-a primjenjuje u svim aspektima, ne samo prilikom definiranja elemenata oporezivanja, već i u vezi sa administriranjem PDV-a, jer je uočeno da države često posežu za administrativnim pravilima kojima se u osnovi derogira neutralnost sistema PDV-a. Stoga, insistiranje na modeliranju sistema PDV-a u skladu sa načelom neutralnosti u osnovi podrazumijeva eliminaciju svih oblika diskriminacije i selektivnosti u oporezivanju koji mogu kreirati mrtvi poreski teret ili ugroziti ravnopravnu konkurenciju na tržištu.

1. NAČELO NEUTRALNOSTI POREZA U FINANSIJSKOJ TEORIJI I PRAKSI

Porezi, ukoliko nisu neutralni, mogu u značajnoj mjeri uticati na ekonomske odluke privrednih subjekata. Logično je da će kompanije seliti sjedište u države koje nude niže stope oporezivanja dobiti. I radnici će biti podložni migracijama izazvanim poreskom politikom ukoliko su stope poreza na dohodak previsoke. Porezi mogu uticati i na investiranje i izbor grane ili djelatnosti u kojoj će kompanija poslovati. Ukoliko postoje određeni poreski preferencijali za određene grane ili djelatnosti, proizvode i usluge, normalna reakcija investitora i kompanija jeste da alokiraju kapital i resurse u grane, djelatnosti, dobra i usluge koje su manje pogođene porezima. Distorzivan efekat poreza na ekonomsko ponašanje poreskih obveznika proizvodi negativne posljedice po efikasnost alokacije resursa. Kapital i resursi usmjeravaju se u države, grane i djelatnosti koje imaju poreski povoljniji položaj, a ne u države, grane i djelatnosti koje su profitabilne zbog efikasne interne ekonomije (ekonomičnost) i postojanja preferencija kupaca (efektivnost). Savremene države oporezivanjem, osim fiskalnih, žele ostvariti i niz nefiskalnih ciljeva (ekonomskih, socijalnih, razvojnih, redistributivnih, demografskih, ekoloških, zdravstvenih i dr.). S druge strane, savremene države imaju sve veću ulogu u otklanjanju nesavršenosti tržišta pomoću fiskalnih instrumenata (porezi, subvencije, transferi i dr.). Imajući navedeno u vidu, u određenim situacijama otklon od neutralnosti u oporezivanju je neizbježan, a u nekim čak i poželjan, pogotovo ukoliko postoji isprepletenost fiskalnih i političkih ciljeva.

Stajališta ekonomista o značaju načela neutralnosti poreza su uveliko podvojena. Jedni smatraju da je neutralnost odlika samo teoretskog, odnosno idealnog poreskog sistema. Ulogu idealnih (tj. neutralnih) poreskih sistema vide u tome što služe kao osnova za poređenje (*benchmark*) realnih poreskih sistema, gdje se svako odstupanje u odnosu na neutralni poreski sistem mjeri poreskim izdacima, ili kao standard za mjerenje pravičnosti poreskog sistema (vertikalne i horizontalne) (Kahn, A., 1990) Drugi teoretičari smatraju da je

neutralno oporezivanje postalo mit zbog nemogućnosti primjene tog načela u uslovima primjene savremenih teorija javnog izbora. S druge strane, takvo je stajalište da su slobodno tržište i oporezivanje u osnovi nekompatibilni i, budući da je nemoguće postojanje države bez poreza, ovakvo stajalište se koristi kao opravdavanje državne intervencije u ekonomiji (Rothbard, M., 2015.).

S druge strane, Richard Musgrave, prilikom elaboracije poželjnih karakteristika poreskog sistema, formulirao je set načela oporezivanja, koji, pored načela pravičnosti, ekonomičnosti, određenosti, elastičnosti i efikasnosti, uključuje i načelo neutralnosti. Prema Musgraveu, fiskalne vlasti treba da se opredijele za poreze koji minimalno utiču na ekonomske odluke na efikasnim tržištima, budući da miješanje izaziva pojavu „mrtvog tereta“ (Musgrave, R. A., Musgrave, P. B., 1984). Slično, Joseph Stiglitz smatra načelo neutralnosti, koje on naziva načelom efikasnosti, jednim od najvažnijih načela oporezivanja. Prema Stiglitzu, ovo načelo podrazumijeva da poreski sistem ne smije biti distorzivan, već da u najvećoj mjeri doprinosi efikasnosti ekonomije (Stiglitz, J. 2008, 465–489). Austrijski ekonomista Ludwig von Mises definirao je neutralnost kao onaj oblik oporezivanja “koji ne bi skrenuo operacije tržišta sa pravca u kojem bi se razvilo u situaciji da ne postoje porezi” (prev. aut.) (Mises, Ludwig von, 1996). Von Mises naglašava da se danas, pod pritiskom stvaranja “države blagostanja”, sve manje govori o načelu neutralnosti, a sve više o načelu pravičnosti oporezivanja, da se porezi koriste za ostvarenje socijalnih ciljeva. Kako fiskalni ciljevi oporezivanja sve više gube na značaju, tako primarni cilj oporezivanja postaje ostvarenje pravičnosti, da obveznici plaćaju poreze prema ekonomskoj snazi, odnosno “sposobnosti plaćanja” (engl. *ability-to-pay*). Sa takvog stajališta, “porezi se čine zadovoljavajućim u većoj mjeri što su manje neutralni i što više služe skretanju proizvodnje i potrošnje sa onog pravca u kojem bi ih usmjerilo slobodno tržište” (prev. aut.) (Mises, Ludwig von, 1996). Polazeći od činjenice da poreski sistem obuhvata brojne poreske oblike prilikom kreiranja poreskog sistema ili uvođenja novih poreskih oblika, potrebno je određeno balansiranje ciljeva i načela oporezivanja (*trade-off*). To je nužno i zbog činjenice da se u pogledu efikasnosti poreski sistem, kao mnoštvo poreskih oblika, ocjenjuje kao cjelina, što znači da nije nužno primijeniti sva načela oporezivanja kod determiniranja svakog pojedinog oblika oporezivanja, već da poreski sistem u cjelini treba da zadovolji zadata načela. Pri tome je potrebno uvažavati redoslijed značaja pojedinih načela oporezivanja. Za neutraliziranje odstupanja od nekih od načela oporezivanja vlade posežu za različitim korektivima unutar poreskog sistema, kako bi se na najbolji način iskoristile prednosti svakog oblika. Poreske olakšice, poput oslobađanja, izuzimanja od oporezivanja ili nižih stopa izravno ugrožavaju načelo neutralnosti oporezivanja. Osim što poreski sistem dodatno usložnjavanju proizvodeći dodatne troškove poreskim upravama, dovode, na jednoj strani, do smanjenja prihoda zbog pojave poreskih izdataka, a na drugoj strani izazivaju legalnu poresku evaziju. Poreski obveznici i građani koji u konačnici plaćaju poreze u situaciji kada je zakonom propisan preferencijalni poreski status određenih kategorija obveznika i/ili poreskog objekta (imovine, prihoda, dohotka, potrošnje) traže načine da zadbijaju povoljniji poreski položaj.

Mnogobrojne akademske studije (Mirrlees, J., *Reforming* 2010. i Mirrlees J., 2010) i analize EU, MMF (*IMF*, 2010, 73–84) i OECD (*OECD*, 2010) pokazale su da je efikasnost poreskih olakšica upitna ne samo s obzirom na distorzije koje proizvode na tržištu i implikacije na potrošnju, efikasnost alokacije kapitala, naplatu prihoda, već i u odnosu na proklamirane nefiskalne ciljeve zbog kojih su i uvedene. Istraživanja efikasnosti poreskih sistema ukazuju na zaključak da se čak i veći efekti mogu postići politikom koja poreske olakšice svodi

samo na minimum koji ne proizvodi distorzije na tržištu ili poresku evaziju (npr. olakšice za istraživanje i razvoj – R&D (OECD, 2002), za novoosnovana poduzeća, za ekologiju). U kontekstu savremenih poreskih sistema, poreska nediskriminacija je postala sinonim za neutralnost oporezivanja. U poreskom smislu, to znači da poreski obveznici treba da budu tretirani na isti način, kao i da sličan poreski objekt (predmet oporezivanja) treba biti tretiran na isti način. EU je 1997. godine usvojila Kodeks oporezivanja kompanija u kojem su precizirana pravila oporezivanja koja su suprotna principima slobodnog kretanja dobara, usluga, kapitala i lica i principa tržišne konkurentnosti unutar EU, a koja u osnovi proizvode poresko favoriziranje jednih na račun poreske diskriminacije drugih poreskih subjekata i objekata. Godine 1998. objavljena je detaljna lista mjera koje donose države a koje dovode do štetne poreske konkurencije. U dokumentu koji je pripremljen od strane OECD, ponuđena je lista kontramjera kojima se nastoje suprotstaviti poreskim mjerama koje ugrožavaju konkurenciju (Schön, W. (ed.), 2003) i donošenje ekonomskih i finansijskih odluka, te derogiraju poresku osnovicu (prihode) država (OECD, 1998).

Neutralnost PDV-a, kao neto svefaznog poreza na promet dobrima i uslugama, primarno se ostvaruje primjenom kreditne metode, koja podrazumijeva pravo na odbitak ulaznog poreza od izlaznog poreza. Apsolutna neutralnost PDV-a postoji samo u teorijskom smislu, budući da države nastoje različitim mjerama poreske politike ili prakse poreskih administracija ograničiti pravo obveznika na odbitak ulaznog poreza. U kontekstu savremene ekonomske misli, neutralnost PDV-a se poistovjećuje i sa nediskriminacijom. Neutralnost se može narušiti i odstupanjem od teorijskog koncepta u pogledu obuhvata djelatnosti (obveznika) koji se oporezuju PDV-om, u smislu opsega dobara ili usluga koje se oporezuju, primjenom oslobođanja, nultih stopa ili diferenciranih stopa PDV-a.

Može se zaključiti da, i pored svega, neutralnost oporezivanja nije mit, već standard kojem fiskalne vlasti treba da teže, budući da njegovo ostvarenje doprinosi ispravnom funkcioniranju tržišta, efikasnijoj alokaciji kapitala i boljoj naplati prihoda. Rješenja za ostvarenje redistributivnih ciljeva, bilo u cilju ostvarenja minimalnog standarda građana ili ravnomjernog razvoja regija, ne treba tražiti samo u mjerama poreske politike, već šire – u okviru fiskalne politike, koja podrazumijeva koordiniran set mjera - širu poresku bazu, niže poreske stope i ciljane transfere prema korisnicima olakšica. Navedeno implicira da ostvarenje višeg stepena neutralnosti poreskog sistema, pa i PDV-a kao dominantnog poreskog oblika u većini savremenih država, ovisi o dva izbora: o izboru fiskalnih instrumenata koji stoje na raspolaganju državi (porezi vs transferi), te o izboru između različitih opcija koje nudi oporezivanje (npr. između umanjenja osnovice/poreza i poreskog kredita ili između oslobođanja i povrata poreza).

2. NEUTRALNOST KONCEPTA PDV-A

U teorijskom smislu, PDV predstavlja porez kojim se oporezuje svaka faza proizvodnje sa mehanizmima koji omogućavaju odbitak poreza koji je plaćen na nabavljena dobra ili usluge od poreske obveze na dobra ili usluge koja se prodaju. Teorijski koncept PDV-a polazi od "dodane vrijednosti", koja se definira kao vrijednost koju svaki sudionik u proizvodnom lancu dodaje na inpute određene faze prije prodaje novog ili poboljšanog proizvoda i usluga. Realni modeli PDV-a se u određenoj mjeri razlikuju od teorijskog koncepta. Akcenat prilikom oporezivanja nije na dodanoj vrijednosti, već na oporezivanju potrošnje. Osim toga, pravo na odbitak ulaznog poreza i opseg dobara i usluga koji se oporezuju PDV-om ne može se shvatiti

u apsolutnom smislu, da obveznik ima pravo odbitka ulaznog poreza na sve nabavke dobara i usluga, odnosno da su sve djelatnosti i sva dobra i usluge podložni oporezivanju PDV-om. Prema definiciji MMF-a, PDV je „porez sa širokom poreskom osnovicom koji se ubire na prodaju dobara do i uključujući, barem, fazu proizvodnje, sa sistemskom nadoknadom poreza koji je obračunat na nabavljena dobra kao inpute, izuzev možda na kapitalna dobra, na teret poreza na outpute” (Ebrill, L., Keen, M., Bodin, J.-P., Summers, V., 2002, 2). Definicija PDV-a koja predstavlja temelj harmoniziranog sistema EU data je u Prvoj PDV direktivi:

„Princip zajedničkog sistema poreza na dodanu vrijednost uključuje primjenu općeg poreza na potrošnju dobara i usluga koji je tačno proporcionalan cijeni dobara i usluga, bez obzira na broj transakcija koje nastaju u procesu proizvodnje i distribucije prije faze u kojoj se porez plaća. Na svaku transakciju će PDV biti obračunat na cijenu dobara ili usluga po stopi koja se primjenjuje da takvo dobro ili uslugu nakon odbitka iznosa PDV-a koji je direktno zaračunat na različite komponente troškova. Zajednički sistem PDV-a primijeniti će se do i uključujući fazu maloprodaje” (prev. aut.).

Navedene definicije su slične u osnovnim elementima, s tim da je definicija EZ sveobuhvatnija budući da oporezivanje PDV-om proteže na sve faze prometnog ciklusa, uključujući i maloprodaju. Definicije obuhvataju različite modalitete PDV-a (kreditnu metodu i metodu oduzimanja) koji se primjenjuju u svijetu, ujedno odražavajući dvije temeljne karakteristike ove vrste poreza:

- PDV se ubire i naplaćuje u svakoj fazi prometa,
- obaveza za porez na outpute se umanjuje za porez koji je plaćen na nabavljene inpute.

Iako se PDV ubire u svakoj fazi proizvodnog ciklusa, sve do faze maloprodaje, mehanizam nadoknade ulaznog poreza iz nabavki *de facto* PDV transformira iz teoretskog koncepta poreza na međufaze proizvodnog ciklusa u realni koncept poreza na potrošnju. S obzirom na to da su svi sudionici u proizvodnom ciklusu imali mogućnost nadoknade ulaznog poreza, PDV se u konačnici ubire u fazi krajnje potrošnje.

Sa stajališta ekonomskog položaja obveznika, PDV je neutralan porez. U preambuli Prve PDV direktive navedeno je sljedeće:

„...zamjena kumulativnog višefaznog poreskog sistema na snazi u većini članica zajedničkim sistemom PDV-a je obvezujuća, čak i ukoliko stope i oslobođanja nisu harmonizirani u isto vrijeme da rezultiraju neutralnošću u konkurenciji, tako da unutar svake zemlje slična dobra nose isto poresko opterećenje” (prev. aut.).

Za ostvarenje neutralnosti oporezivanja PDV-om najznačajaniji je mehanizam odbitka ulaznog PDV-a. Neutralnost se očituje sa stajališta obveznika PDV-a koji u ime države prikupljaju i uplaćuju PDV, a ne sa stajališta krajnjih potrošača koji snose cjelokupni poreski teret. Načelo neutralnosti PDV-a ostvaruje se putem PDV fakture. PDV faktura, kao temeljni dokument, predstavlja osnovni stub sistema PDV-a. Za obveznike PDV-a, faktura je vrijednosni papir jer na temelju fakture obveznik ostvaruje pravo na povrat ulaznog poreza obračunatog na nabavke dobara i usluga.

Apsolutna neutralnost PDV-a postoji samo u teorijskom smislu, budući da države različitim mjerama poreske politike ograničavaju pravo obveznika na odbitak ulaznog poreza. Neutralnost se može narušiti i odstupanjem od teorijskog koncepta u pogledu obuhvata djelatnosti (obveznika) koji se oporezuju PDV-om, u smislu opsega dobara ili usluga koje se oporezuju, te primjenom oslobođanja (OECD, 2014), nultih stopa ili diferenciranih stopa PDV-a.

Određeni subjekti koji obavljaju ekonomske aktivnosti, trajno i samostalno, mogu biti isključeni iz sistema PDV-a ukoliko zakonodavac propiše prag za registraciju za PDV. Države najčešće prag za uključivanje u sistem PDV-a definiraju u odnosu na visinu godišnjeg prometa bez poreza. Neke države utvrđuju viši prag za registriranje za PDV za obveznike koji isporučuju dobra, a niži za obveznike koji pružaju usluge (IBFD, 2014). Uvođenje praga se pravda činjenicom da povećanje praga za registraciju ne zahtijeva proporcionalnu žrtvu u izgubljenim prihodima. Prema istraživanjima MMF-a, u nekim državama 90% prihoda od PDV-a se ubere od malog broja velikih obveznika (do 10% obveznika) (Ebrill, L., Keen, M., Bodin, J.-P., Summers V., 2001, 118.). Pored toga, uključivanje malih firmi u sistem PDV-a bi dodatno opteretilo njihovo poslovanje i ugrozilo opstanak na tržištu.¹ Uobičajeno se iz sistema PDV-a isključuju subjekti i institucije javnog sektora. Neutralnost PDV-a se može ugroziti izuzimanjem određenih dobara i usluga od oporezivanja. Na primjer, uobičajena praksa je da su finansijske usluge, usluge osiguranja i reosiguranje i poštanske usluge oslobođene PDV-a.

Izuzimanje određenih subjekata i dobara i usluga iz oporezivanja PDV-om dovodi do pojave kaskadnog efekta. Male firme, koje su ispod praga za registraciju za PDV, ne mogu da odbiju ulazni PDV iz svojih nabavki. Ulazni PDV tako postaje dio cijene koštanja i lančano se prenosi preko prodajne cijene u naredne faze prometa. Isto tako, i oslobođeni subjekti nemaju pravo da odbiju ulazni PDV koji se odnosi na nabavke za proizvodnju ili pružanje oslobođenih dobara i usluga. Kaskadni efekat postaje značajan ukoliko se javlja u sredini prometnog lanca, i može proizvesti ozbiljne mikroekonomske posljedice po kompanije, ali i makroekonomske poremećaje. U principu, derigiranje neutralnosti u ovom slučaju se može spriječiti omogućavanjem dobrovoljne registracije za PDV za male firme kojima pogoduje da budu u sistemu PDV-a. Slične efekte proizvodi i uvođenje nultih i diferenciranih stopa, koje, budući da su praćene visokim standardnim stopama PDV-a, proizvode i značajan kaskadni efekat kod svih subjekata koji posluju izvan sistema PDV-a, a nabavljaju dobra i usluge oporezovane visokim standardnim stopama (Antić, D., 2011).

Sistemi PDV-a u osnovi bi trebalo da budu neutralni na ekonomsku poziciju obveznika. Međutim, ukoliko se neutralnost PDV-a smatra nediskriminacijom obveznika, narušavanje načela neutralnosti se proteže izvan mjera politike PDV -a (opseg oporezivanja, stope, oslobađanja, prag, pravo na odbitak) u područje primjene PDV-a i njegovog uticaja na finansijsku poziciju obveznika. PDV kao finansijska obaveza ili potraživanje (povrat) predstavlja značajan instrument finansijskog menadžmenta u kompanijama. Upravljanje PDV-om podrazumijeva sagledavanje segmenata i poslovnih funkcija kompanije u čijem funkcioniranju se ispoljava pozitivan ili negativan uticaj PDV-a, kao i sagledavanje mogućih pravaca strukturalnih prilagođavanja kompanije u cilju osiguranja bolje finansijske pozicije kompanije u pogledu ispunjavanja finansijskih obaveza, uključivo i obveze za PDV, i poboljšanja poslovanja kompanije u cijelosti.

Međutim, uticaj PDV-a na finansijsku poziciju može se razlikovati zbog niza razloga. Obveze za PDV, kao razlika ukupno obračunatih potraživanja za ulazni PDV koji je iskazan na računima dobavljača i ukupno obračunatih obaveza za izlazni PDV koji je iskazan na računima koji su izdani kupcima u obračunskom periodu, dospijevaju u BiH na plaćanje najkasnije deseti dan nakon isteka kalendarskog mjeseca, bez obzira na to da li su potraživanja naplaćena od kupaca i bez obzira na to da li su obveze prema dobavljačima plaćene. Moguće je da kompanija ostvari povrat ulaznog PDV-a i pozitivan

finansijski efekat, iako obveze prema dobavljačima nisu plaćene ili se može desiti da kompanija na obračunskoj prijavi PDV-a iskaže povrat PDV-a, a da je istovremeno finansijski efekat negativan budući da u tom mjesecu nisu naplaćena potraživanja od kupaca, a da su obveze prema dobavljačima (koje uključuju PDV) izmirene. Povoljniji finansijski položaj imaće one kompanije koje imaju veći priliv gotovine, odnosno uredniju i bržu naplatu potraživanja od kupaca, a koje, s druge strane, odlažu svoje finansijske obveze i obveze prema dobavljačima. Da bi se donekle ublažilo negativno djelovanje PDV-a na *cash flow* poslovnih subjekata, nužno je svakodnevno planirati i pratiti prilive i odlive gotovine, uključiti planirane prilive po osnovu povrata PDV-a u mjesečni dinamički plan gotovine, uskladiti funkcioniranje poslovnih funkcija (nabavke, proizvodnje, prodaje) tako da u dužem vremenskom periodu odlivi i prilivi gotovine koje one proizvode budu izbalansirani.

Fiskalne vlasti mogu derogiranjem osnovnog koncepta PDV-a da utiču na finansijsku poziciju obveznika. Propisivanje obveze da se PDV na uvoz treba platiti prilikom uvoza ili u relativno kratkim rokovima nakon uvoza uvoznike dobara i velike investitore stavlja u nepovoljniju finansijsku poziciju u odnosu na ostale obveznike, premda je uvoz samo jedna od faza prometnog ciklusa, čiji poreski tretman ne bi trebalo da se razlikuje od poreskog tretmana ostalih faza prometnog ciklusa.

3. GLOBALNA NEUTRALNOST PDV-A

U teoriji postoje dva načela koja se mogu primijeniti za oporezivanje uvozno-izvoznih transakcija – načelo zemlje porijekla i načelo odredišta. Načelo zemlje porijekla (engl. *origin principle*) podrazumijeva oporezivanje prometa samo u zemlji izvoznici. Primjena ovog načela u zemlji uvoznici dovodi do brojnih negativnih posljedica. U slučaju da poreske stope u obje zemlje nisu usklađene (ili su niže u zemlji porijekla ili dobro uopće nije oporezovano), a budući da uvoz nije oporezovan, diskriminirani su domaći proizvođači. Dolazi do izvoza poreskog tereta u drugu zemlju, koji se, potom, prevaljuje na potrošače u zemlji uvoznici. S druge strane, u zemlji izvoznici nastaje sljedeća situacija: domaći proizvod je opterećen domaćim porezom na stranom tržištu, što slabi konkurentnost domaćeg proizvoda na stranom tržištu, pogotovo ukoliko poreske stope nisu usklađene ili ako su više u zemlji izvoznici.

Načelo zemlje odredišta (engl. *destination principle*) podrazumijeva da se promet oporezuje samo u zemlji uvoznici. Ovo načelo proizvodi mnogobrojne pozitivne efekte u obje zemlje. Izvoz nije opterećen porezom, a omogućen je povrat poreza koji je izvoznik platio u svojoj zemlji na nabavke, što je stimulatивно za izvoznike. Konkurentnost na stranom tržištu ne ovisi o porezima, već o internoj efikasnosti i preferencijama kupaca. Oporezivanjem uvoza po istoj stopi poreza domaći i uvezeni proizvodi imaju isti poreski tretman, što je pretpostavka za uspostavu ravnopravne konkurencije domaćeg i stranog proizvoda na domaćem tržištu. Konačno, onemogućen je uvoz poreskog tereta iz druge zemlje jer proizvod nije oporezovan u zemlji porijekla (OECD, 2014).

Zbog niza prednosti, načelo zemlje odredišta temeljeno je načelo oporezivanja u sistemu poreza na promet dobrima. U vrijeme kada je osnovni oblik oporezivanja prometa dobrima i uslugama bio porez na promet, oba načela su bila u primjeni u međunarodnim transakcijama. Zbog kumulativnih efekata poreza na promet, izvoz, iako načelno neoporeziv, u suštini je bio oporeziv jer je u

¹ Određeni troškovi u vezi sa poštivanjem propisa iz područja PDV-a fiksnog su karaktera bez obzira na veličinu firme.

prodajnoj cijeni bio sadržan porez na promet iz prethodnih faza prometa, a izvoznik nije mogao dobiti povrat tog poreza, jer se taj porez nije iskazivao na računima i bilo ga je teško izračunati. Na taj način, sistem poreza na promet je poskupljivao izvoz. To je dovodilo u nepovoljniji položaj domaće proizvođače na stranom tržištu. Uspostavom EZ, sistem poreza na promet je zamijenjen PDV-om potrošnog oblika i kreditne metode (Antić, D., 2012). U smislu internih odnosa razmjene unutar Zajednice, primjena PDV-a, temeljem odredaba Šeste PDV direktive,² omogućava oporezivanje transakcija razmjene dobara ili usluga između zemalja članica EU samo u jednoj zemlji, po istom sistemu, primjenjujući isti princip oporezivanja (ili po mjestu odredišta ili po mjestu porijekla) za istovrsnu prometnu transakciju, te ravnopravnu utakmicu svih sudionika na tržištu na osnovu poštivanja principa neutralnosti poreza, tako da položaj poduzeća na tržištu ovisi samo o internoj ekonomiji i stepenu zadovoljenja preferencija potrošača. Ipak, i pored proklamiranih načela, pristup oporezivanju PDV-om nije bio koherentan: dobra su se oporezivala prema načelu odredišta, a većina usluga prema načelu porijekla. Primjena načela porijekla za oporezivanje usluga u EU dovela je do štetne poreske konkurencije. U situaciji kada se promet uslugama između dva obveznika koji imaju sjedišta u različitim članicama oporezuje prema sjedištu obveznika koji pruža usluge kompanije iz uslužnog sektora su selile poslovanje iz članica sa visokim stopama PDV-a u članice sa niskim stopama. Ekspanzijom sektora usluga, pogotovo elektronskih, informatičkih i telekomunikacijskih usluga, negativne posljedice primjene načela porijekla su značajno počele opterećivati konkurentnu poziciju članica, prvo na tržištu EU, a globalnim širenjem i na svjetskom tržištu. Kod izvoza usluga, primjena načela porijekla proizvodila je dvostruko oporezivanje usluga kompanija iz EU, i na tržištu EU i na svjetskom tržištu, a kod uvoza usluga dvostruko neoporezivanje, jer su glavni konkurenti EU primjenjivali načelo odredišta kod oporezivanja usluga.

U okviru OECD prvo su definirana pravila za oporezivanje potrošnje u vezi sa transakcijama prekogranične elektronske trgovine prema kojima se prekogranična trgovina treba oporezovati u državi u kojoj se dešava potrošnja (tj. prema načelu odredišta).³ Primjenom ovog pravila sprečava se pojava dvostrukog oporezivanja ili nenamjernog neoporezivanja. Kasnije se smjernice proširuju i na usluge koje se pružaju na daljinu.⁴ Opredjeljenje OECD za primjenu načela odredišta kod oporezivanja usluga osiguralo je ravnopravnu osnovu za razvoj tog rastućeg segmenta uslužnog sektora u svijetu. Cjelovite OECD smjernice o neutralnosti oporezivanja dobara i usluga PDV-om u međunarodnoj razmjeni objavljene su 2011. godine (OECD, 2011).

Polazište smjernica OECD jesu sljedeći bazični principi koncepta PDV-a:

- PDV je porez na potrošnju koji u konačnici snose krajnji potrošači, a ubiru ga obveznici;
- PDV se ubire na široku osnovicu;
- u načelu, obveznici ne snose teret PDV-a i zato postoje mehanizmi koji omogućavaju povrat ili kredit za porez koji je ubran na transakcije između obveznika;
- sistem se temelji na frakcionoj naplati poreza u svim fazama prometnog lanca, a obveznici imaju pravo odbitka poreza;

- primjena PDV-a u međunarodnoj trgovini zasniva se na načelu odredišta, što podrazumijeva (i) primjenu PDV-a na uvoz po stopi koja je ista kao i za domaće obveznike i (ii) izvoz bez plaćanja PDV-a.⁵

Navedeni principi, uz naglasak na punom pravu na odbitak ulaznog poreza, osiguravaju neutralnost oporezivanja PDV-om u međunarodnoj razmjeni. Međutim, OECD naglašava neutralnost administriranja PDV-a u smislu da ne smije postojati diskriminacija između sličnih obveznika, te da se ne smiju nametati troškovi poštivanja PDV propisa koji u većoj mjeri pogađaju određene kategorije obveznika, odnosno utiču na donošenje ekonomskih odluka. Potencirajući poreska načela kod oporezivanja potrošnje (neutralnost, efikasnost, predvidivost i jednostavnost, fleksibilnost, efektivnost i pravičnost), OECD naglašava neutralnost u smislu da “oporezivanje treba da teži da bude neutralno i pravedno između svih oblika trgovine. Poslovne odluke treba da budu motivirane ekonomskim a ne poreskim okolnostima” (OECD, 2011). Smjericama je naglašena multidimenzionalnost neutralnosti PDV-a u smislu (i) nediskriminatornog i nepristranog poreskog tretmana obveznika, (ii) eliminacije nepotrebnih poreskih tereta i neodgovarajućih i neproporcionalnih troškova poštivanja poreskih propisa, kao i (iii) osiguranja naplate pravnog iznosa prihoda od strane vlade. Smjernice su fokusirane na međunarodnu dimenziju neutralnosti PDV-a, dok domaći aspekti nacionalnih PDV sistema (stope, oslobođanja) ostaju izvan razmatranja.

Principi neutralnosti PDV-a su svrstani u osnovne (1–3) i principe za međunarodnu razmjenu (4–6). Prvi osnovni princip neutralnosti PDV-a nalaže da teret PDV-a ne treba da opterećuje obveznike osim ukoliko to nije predviđeno propisima. Ovaj princip je stvorio velike dileme kod članica. Zaključeno je da države imaju pravo da optereće PDV-om obveznike u određenim situacijama, kao npr. kada nije tehnički izvodivo oporezivanje (finansijske usluge) ili nije prihvatljivo iz političkih razloga (usluge institucija, zdravstvene, kulturne, sportske...), u situaciji kada se oporezuje upotreba za krajnju potrošnju (vlastita upotreba dobara ili usluga od strane obveznika) ili kada ne postoji adekvatna dokumentacija kao osnov za priznavanje odbitka PDV-a. Ostala dva osnovna principa neutralnosti PDV-a nalažu da obveznici u sličnim situacijama vršeći slične transakcije treba da budu podložni sličnoj razini oporezivanja, te da PDV pravila treba da budu kreirana na način da primarno ne utiču na poslovne odluke.

Principi neutralnosti PDV-a u međunarodnoj razmjeni nalažu da u smislu nivoa oporezivanja strani obveznici ne treba da budu ni favorizirani niti diskriminirani, da se treba osigurati da strani obveznici ne snose PDV koji se može odbiti, te da se ne mogu nametati stranim obveznicima administrativni zahtjevi koji proizvode neproporcionalne ili neodgovarajuće troškove poštivanja propisa za obveznike.

U međuvremenu, izvršena je revizija principa neutralnosti PDV-a koji su integrirani u međunarodne smjernice za oporezivanje PDV-om, s tim da su u poglavlje o neutralnosti PDV-a dodani i komentari principa u kontekstu prekogranične trgovine (OECD, 2014). Principi su prošireni principima dobre poreske administracije koji se preporučuju državama, te je poseban naglasak stavljen na reciprocitet kod oporezivanja stranih obveznika. Iako principi neutralnosti zabranjuju diskriminaciju stranih obveznika, neke

² Sixth Council Directive 77/388/EEC of 17 May 1977 on the harmonisation of the laws of the Member States relating to turnover taxes – Common system of value added tax: uniform basis of assessment (OJ 1977 L 145).

³ OECD, Taxation and Electronic Commerce, Implementing the Ottawa Taxation Framework, 2001.

⁴ OECD, Consumption Taxation of Cross-border Services and intangible Property in the Context of E-commerce, 2001.

⁵ Načelo odredišta u međunarodnoj razmjeni potvrđeno je i pravilima Svjetske trgovinske organizacije (v. WTO, Agreement on Subsidies and countervailing Measures).

države uvjetuju pravo odbitka recipročnim pravom koje bi strane države trebalo da osiguraju njihovim obveznicima. Zahtjev za reciprocitetom javlja se u formi bilateralnog ugovora između država ili kao unilateralna odluka o priznavanju jurisdikcija koje imaju odgovarajuće zakonodavstvo. Iako nema jedinstvenog stajališta o reciprocitetu, smjernicama se nalaže da se moguće distorzije neutralnosti PDV-a na strane obveznike svedu na minimum.

4. OSTVARENJE NEUTRALNOSTI SISTEMA PDV-A U EU

U svjetlu globalnih odnosa i transakcija razmjene dobara i usluga, potrebno je osigurati najviši mogući stupanj neutralnosti oporezivanja PDV-om. Puna neutralnost sistema PDV-a u stvarnosti nije moguća, budući da je države svojim zakonima na različite načine ograničavaju i derogiraju. Insistiranje najrazvijenijih država OECD-a na primjeni načela odredišta za međunarodne transakcije razmjene usluga i problemi održavanja konkurentnosti uslužnih kompanija EU na svjetskom tržištu zbog poreskog tretmana usluga koji je išao na štetu EU primorale su članice EU da odustanu od dugogodišnjeg plana prelaska sa privremenog poreskog aranžmana (koji traje od otvaranja jedinstvenog tržišta EU 1992. do danas) na primjenu načela porijekla. Umjesto toga, EU se opredijelila za usklađivanje sa pravilima oporezivanja potrošnje koji su predloženi u okviru OECD.

Imajući u vidu da oporezivanje ne predstavlja zajedničku politiku EU, svako prilagođavanje globalnim standardima oporezivanja ujedno znači i veći stepen koherentnosti na legislative i prakse članica. Ugovor o osnivanju EU sadrži eksplicitni pravni osnov za harmonizaciju indirektnih poreza, propisujući nadležnost Vijeća EU da „jednoglasno, u određenoj proceduri i nakon konsultacije sa Evropskim parlamentom i Ekonomskim i socijalnim komitetom, usvaja propise kojima će se osigurati harmonizacija zakonodavstva iz sfere poreza na promet, akciza i drugih oblika indirektnih poreza, do obima u kojem je harmonizacija nužna da bi se osigurala upostava i funkcionisanje internog tržišta i da bi se izbjeglo ugrožavanje konkurentnosti (prev. aut.).⁶ Harmonizacija uključuje tri grupe mehanizama: (i) zakonodavne, (ii) sudske i (iii) institucionalne mehanizme (*Terra, B. J. M., Wattel, P. J., 2008, 158–169.*). Zakonodavna integracija, koja je poznata i pod nazivom „čvrsto zakonodavstvo“ (engl. *hard law*), u praksi se ostvaruje na tri načina: donošenjem regulative na nivou EU, harmonizacijom nacionalnog pravnog okvira sa regulativom EU, te koordinacijom između članica. Sudska integracija poreskih sistema sprovodi se djelovanjem Evropskog suda pravde (*European Court of Justice*). Presude Evropskog suda pravde kao „*case law*“ su obvezujuće za sve članice. Članice koje su stranka u sporu dužne su da usklade nacionalne poreske propise sa presudama Suda. Međutim, i ostale članice su primorane da usklade nacionalne propise sa presudama da ne bi u budućnosti došle pod udar Suda. Na taj način, sudske presude postaju mehanizam putem kojeg se prisilno, bez inicijative članice, vrši harmonizacija nacionalnih poreskih propisa i integracija nacionalnih poreskih sistema. Posljednjih godina u praksi se sve više javlja institucionalna integracija putem obvezujućih i neobvezujućih instrumenata. Institucionalna

integracija je poznata i pod nazivom „meko zakonodavstvo“ (engl. *soft law*). Neobvezujući instrumenti uključuju preporuke i izvještaje Evropske komisije, koja, pozivajući se na ovlasti koje su joj date Ugovorom („čuvav Ugovora“), često pokreće procedure protiv članica koje nacionalnim poreskim propisima narušavaju temeljne principe funkcionisanja Unije.⁷ U najvećem broju poreskih slučajeva, utemeljena mišljenja se odnose na primjenu Šeste PDV direktive (od 1.1.2007. Direktive 2006/112/EC), ali i na direktve iz područja oporezivanja akcizom, te u svim drugim slučajevima kada Komisija ocijeni da nacionalni poreski zakoni predstavljaju prijetnju za ispravno funkcionisanje jedinstvenog tržišta EU. Većina pobrojanih mehanizama su obvezujući, dok je samo mali broj institucionalnih mehanizama savjetodavnog karaktera (npr. izvještaji i preporuke Evropske komisije, smjernice komiteta i radnih tijela koji djeluju pod okriljem Komisije) (*Više: Antić, D., 2011, str. 209–220*)

Teorije integracije prave razliku između pozitivne i negativne integracije. Pozitivna integracija podrazumijeva donošenje zajedničkih pravila od strane supranacionalnog nivoa (EU), dok se uklanjanje prepreka između članica naziva negativnom integracijom. U duhu ovakve podjele, poreska integracija preko zakona EU smatra se pozitivnom integracijom poreskih sistema. S druge strane, zbog osiguranja integracije putem prohibitivnih i restriktivnih učinaka na nacionalne propise i praksu svih članica, sudska integracija se smatra negativnom integracijom poreskih sistema.

Nužnost snažnijeg pristupa na svjetskom tržištu i borba sa glavnim globalnim konkurentima nametnili su potrebu kontinuiranog preispitivanja i revidiranja sistema PDV-a u EU. Globalna finansijska i ekonomska kriza predstavljala je katalizator izmjena PDV sistema u EU u pravcu ostvarenja neutralnosti PDV-a na tržištu Unije (reforma oporezivanja usluga⁸) i povećanja stepena međunarodne neutralnosti PDV-a (povrati obveznicima u drugim članicama i izvan EU).

Case-law za testiranje poštivanja načela fiskalne neutralnosti PDV-a utemeljen je nizom presuda Evropskog suda pravde koje su donesene u posljednjih 30-ak godina. S obzirom na to da pravo na odbitak predstavlja suštinu neutralnosti PDV-a, najveći dio presuda se odnosi na taj segment PDV-a. Budući da se pravo na odbitak može ostvarivati u različitim fazama prometnog lanca, *case law* je heterogen i obuhvaća široku lepezu ostvarenja prava na odbitak u članicama EU. Ostala područja *case law* iz segmenta fiskalne neutralnosti vezana su za diferencirano oporezivanje PDV-om (diferencirane i nulte stope, oslobođanja). Prema tumačenju Suda, iz načela fiskalne neutralnosti proizlazi i načelo jednoobraznosti, koje podrazumijeva oporezivanje sličnih proizvoda istom stopom PDV-a, i eliminacije distorzija u konkurenciji, koje proizvode diferencirane stope na tržištu. Osim konkretnih posljedica po obveznike i nacionalne poreske vlasti, u smislu obaveze prilagođavanja nacionalnog zakonodavstva svih članica, presude Suda su proizvele i systemske implikacije. Sud je utvrdio da načelo neutralnosti PDV-a *de facto* ima supremaciju u odnosu na domaće nacionalne propise i pravila. Prema Sudu, neutralnost predstavlja osnovno načelo harmonizacije PDV-a na nivou EU i primjena ovog načela ne može se ograničiti nacionalnim propisima članica.

⁶ Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, consolidated version, OJ C 115, 9.5.2008, čl. 113.

⁷ U slučajevima kršenja pravnih propisa EU, Komisija donosi utemeljena mišljenja (engl. *reasoned opinion*) koja su obvezujuća za članice. Zahtjev Komisije u obliku utemeljenog mišljenja predstavlja drugu fazu procedure u slučaju povrede prava EU, u skladu sa čl. 258. Ugovora. U slučaju da članice ne udovolje zahtjevu, predmet će biti upućen Evropskom sudu pravde EU.

⁸ Vid. Council Directive 2008/9/EC of 12 February 2008 laying down detailed rules for the refund of value added tax, provided for in Directive 2006/112/EC, to taxable persons not established in the Member State of refund but established in another Member State.

ZAKLJUČAK

Neutralnost PDV-a nije samo teoretskog karaktera i nedostižan mit već potreba za sve suvremene ekonomije. Težnja ka što višem stepenu neutralnosti PDV-a dovešće, na jednoj strani, do smanjenja distorzije koju selektivno oporezivanje proizvodi na mikro, makro i globalni ekonomski sistem, a na drugoj strani do rasta efikasnosti alokacije kapitala na nacionalnoj, regionalnoj i globalnoj razini. EU, kao supranacionalna integracija, pokrenula je sve raspoložive pravne mehanizme za uklanjanje štetne prakse i politika koje narušavaju neutralnost PDV-a u članicama i na razini EU. Cilj EU je povećanje efikasnosti sistema PDV-a u EU i koherentnosti sa globalnim sistemom PDV-a. Aktivnostima na reformi pravnog okvira EU u području oporezivanja PDV-om obveznici u EU su dovedeni u ravnopravnu poziciju na tržištu Unije i na svjetskom tržištu. S druge strane, praksa Suda pravde EU i obvezna implementacija case law na indirektan način doprinosi uniformnosti primjene pravila PDV-a, njegovoj efikasnosti i neutralnosti u odnosu na položaj obveznika na razini EU.

IZVORI

1. Antić, D. (2011). *Implikacije uvođenja diferencirane stope PDV-a u BiH*, Upravni odbor Uprave za indirektno oporezivanje, www.oma.uino.gov.ba.
2. Antić, D. (2011). „Poreska integracija u EU: mehanizmi i postkrizna evolucija“, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka br. 1*, Univerzitet Apeiron, Banjaluka.
3. Antić, D. (2012). *Finansije i finansijsko pravo*, Panevropski univerzitet „Apeiron“, Banjaluka.
4. Council Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax, OJ L 347, 11.12.2006.
5. Council Directive 2008/9/EC of 12 February 2008 laying down detailed rules for the refund of value added tax, provided for in Directive 2006/112/EC, to taxable persons not established in the Member State of refund but established in another Member State.
6. Ebrill, L., Keen, M., Bodin, J.-P., Summers V. (2001). „The Modern VAT“, IMF, Washington.
7. First Council Directive 67/227/EEC of 11 April 1967 on the harmonisation of legislation of Member States concerning turnover taxes, OJ 071, 14/04/1967, 1301–1303.
8. IMF (2010). „Fiscal Exit: From Strategy to Implementation“, *Fiscal Monitor*, Washington.
9. Kahn, A. D. (1990). *The Two Faces of Tax Neutrality: Do They Interact or Are They Mutually Exclusive?*. University of Michigan Law School.
10. Mirrlees, J. (2010). *Reforming the tax system for the 21st century – Tax by Design*. Preliminary edition, Institute for Fiscal Studies, London, UK.
11. Mirrlees, J. (2010). *Dimensions of Tax Design*. Preliminary edition, Institute for Fiscal Studies, London, UK.
12. Mises, L. von (1996). *Human Action: A Treatise on Economics*, 4th revised edition, Irvington-on-Hudson, NY: The Foundation for Economic Education.
13. Musgrave, R. A., Musgrave, P. B. (1984). *Public Finance in Theory and Practice*, Fourth Edition, McGraw-Hill Book Company.
14. OECD (2010). „OECD’s Current Tax Agenda“.
15. OECD (2010). „Tax policy reform and fiscal consolidation“, Tax Policy Brief.
16. OECD (2002). „Tax Incentives for Research and Development: Trends and Issues“.
17. OECD (2014). „Fundamental principles of taxation“, in *Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy*, OECD Publishing, Paris.
18. IBFD (2014). „VAT Registration Thresholds in Europe“, *International VAT Monitor*, No 6/2014, Amsterdam.
19. OECD (2001). „Taxation and Electronic Commerce, Implementing the Ottawa Taxation Framework“.
20. OECD (2001). „Consumption Taxation of Cross-border Services and intangible Property in the Context of E-commerce“.
21. OECD (2011). „International VAT/GST Guidelines on Neutrality, approved by the Committee on Fiscal Affairs on 28 June 2011“.
22. OECD (2014). „International VAT/GST Guidelines“.
23. Rothbard, M. (2015). „The Myth of Neutral Taxation“, *Economic Policy Journal*.
24. Sixth Council Directive 77/388/EEC of 17 May 1977 on the harmonisation of the laws of the Member States relating to turnover taxes – Common system of value added tax: uniform basis of assessment, OJ 1977 L 145, 1.
25. Stiglitz, J. (2008). *Ekonomija javnog sektora*, Ekonomski fakultet. Beograd.
26. Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, consolidated version, OJ C 115, 9.5.2008, čl. 113.